

ІСТИННІСТЬ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ АГЕНТСЬКОГО ДОГОВОРУ

THE AUTHENTICITY OF THE CIVIL-LAW NATURE OF THE AGENCY AGREEMENT

Никифорак В.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри приватного права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0002-1897-495X

Процьків Н.М., к.ю.н.,
доцент кафедри приватного права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0002-2182-4936

Стаття присвячена обґрунтуванню цивільно-правової природи агентського договору в системі приватного права України. Агентський договір розглядається через призму його предмета як особливого виду послуги, що має нематеріальний характер і становить самостійну категорію об'єктів цивільних прав. Проаналізовано підходи вітчизняної правової доктрини щодо місця агентських відносин серед посередницьких договорів. У статті детально досліджено порівняльні аспекти регулювання агентських правовідносин у двох основних правових системах світу. Підкреслено, що в англо-американському праві агентська діяльність розглядається як універсальний інститут представництва, який охоплює всі його форми. Натомість у романо-германській системі існує традиційне розмежування договорів доручення та комісії, що створює складність у нормативному визначенні агентського договору як окремої конструкції.

Також у статті розкрито історичну роль та зміст норм Господарського кодексу України, які раніше забезпечували регламентацію агентських правовідносин. З огляду на втрату чинності відповідних положень, акцентовано увагу на актуальній потребі подальшої кодифікації та встановлення чітких меж правового регулювання агентської діяльності в Цивільному кодексі України в процесі його рекодифікації. Наведено різні підходи науковців щодо співвідношення понять посередництва і представництва, а також щодо питання самостійності агентського договору. У роботі визначено ключові ознаки, що відрізняють агентський договір від договору комісії та договору доручення. Зазначено, що агентський договір має консенсуальний, двосторонній, оплатний та по суті фідучіарний характер.

В статті продемонстровано приклад правозастосовної практики Верховного Суду, який підтверджує особливості механізму виникнення прав та обов'язків сторін у агентських правовідносинах залежно від того, від чийого імені діє агент. Зроблено висновок про самостійність агентського договору як важливого інструмента комерційного обороту та необхідність удосконалення законодавчого регулювання цього інституту в умовах розвитку ринкових відносин України.

Ключові слова: агентський договір, договір доручення, договір комісії, комерційне представництво, комерційне посередництво, агент, принципал.

The article is devoted to substantiating the civil-law nature of the agency agreement within the system of private law of Ukraine. The agency agreement is examined through the prism of its subject matter as a specific type of service of an intangible character, constituting an independent category of civil-law objects. The study analyses the approaches of Ukrainian legal doctrine regarding the place of agency relations among intermediary contracts. The article provides an in-depth comparative assessment of the regulation of agency legal relations in the two major legal systems of the world. It is emphasized that in common law jurisdictions, agency is regarded as a universal institution of representation encompassing all of its forms. By contrast, in the Romano-Germanic legal system, the traditional distinction between mandate and commission contracts creates a challenge in normatively defining the agency agreement as a separate contractual construct.

The article further reveals the historical role and content of the provisions of the Commercial Code of Ukraine, which previously governed agency relations. Given the repeal of the respective provisions, attention is drawn to the urgent need for further codification and for establishing clear boundaries for the legal regulation of agency activities within the Civil Code of Ukraine as part of its recodification. The work presents various scholarly views on the correlation between the concepts of intermediation and representation, as well as on the issue of the agency agreement's autonomy. The article identifies the key characteristics distinguishing the agency agreement from commission and mandate contracts, noting that the agency agreement is consensual, bilateral, onerous, and essentially fiduciary in nature.

The practical application of this legal framework is demonstrated through a case of the Supreme Court of Ukraine, confirming the distinctive mechanism of the creation of rights and obligations of the parties in agency relations depending on whether the agent acts in their own name or on behalf of the principal. The article concludes that the agency agreement is an independent contract and a significant instrument of commercial turnover, highlighting the necessity to improve legislative regulation of this institution in the context of the evolving market economy of Ukraine.

Key words: agency agreement, mandate agreement commission contract, commercial representation, commercial intermediation, agent, principal.

Постановка проблеми. Питання правової природи агентського договору в романо-германській правовій системі є досить складним та спірним. Першочергово така ситуація обумовлюється неоднозначністю сучасних наукових позицій стосовно цивільно-правового чи господарсько-правового характеру досліджуваної договірної конструкції. Одразу принагідним з цього приводу видається згадати слова Кузнєцової Н.С., яка вказує, що: «16 січня 2003 року одночасно із Цивільним кодексом був прийнятий і Господарський кодекс, зміст якого аж ніяк «не вписувався» в ідеологію і принципи ринкової економіки. Ця обставина безумовно ускладнила розвиток цивільного

права в Україні і формування адекватного правового поля в приватній сфері» [11, с.9]. Саме тому надзвичайно спірним видається віднесення агентського договору виключно до сфери правового регулювання Господарського кодексу України, оскільки в Цивільному кодексі даний договір взагалі не передбачений, хоча й опосередковує особливий вид представницьких (цивільно-правових) послуг поряд з договором доручення та інститутом комерційного представництва.

Актуальність питання істинної природи агентського договору суттєво зросла в зв'язку із прийняттям 9 січня 2025 року Верховною Радою України Закону України

«Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», адже ним встановлено, що Господарський кодекс України визнається таким, що втратив чинність, з дня введення в дію цього Закону [6, ч.3 Ст.17]. Натомість сам закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та був введений в дію через шість місяців з дня набрання ним чинності.

Відзначимо, що із втратою Господарським кодексом своєї чинності, інститут агентського договору ні в якому разі не зник, а отже й не є очевидним висновок про нерегульованість цього виду договору. Він безумовно буде детально регламентований приписами Цивільного кодексу України в процесі його рекодифікації, а крім цього, можливо, отримає нормативне закріплення в спеціальному нормативному акті.

Мета статті полягає у дослідженні та обґрунтуванні цивільно-правової природи агентського договору як особливої угоди про надання представницьких та посередницьких послуг.

Стан дослідження проблеми. Ступінь дослідженості агентського договору, на нашу думку, не можна охарактеризувати як достатній. Окремі аспекти цієї договірної конструкції в своїх працях аналізували науковці цивілістики та господарники. Саме тому в даній статті увага приділялася як працям вчених, які відстоюють цивільно-правову природу агентського договору, так і господарсько-правову. Зокрема, досліджуваний проблематиці свої праці присвятили: Є.В.Гончарова, А.І.Дрішлюк, Р.О.Коротка, А.П.Міяць, В.В.Резнікова, О.В.Потудінська, Ю.П.Уралова, С.А.Філатов, В.В.Цюра та інші.

Виклад основного матеріалу. Правову природу агентського договору слід першочергово з'ясувати через його предмет – особливого роду послугу. Послугу як самостійний об'єкт цивільних прав виділяє права доктрина, а нормативно визначає частина 1 статті 177 Цивільного кодексу України. Цей вид об'єкту цивільних прав постійно є предметом обговорення в наукових колах, через що в доктрині існують різні трактування поняття послуги. При цьому, на думку Горблянського В.Я., «не менш важливим елементом послуги є сам процес надання послуги та корисний результат, що може бути предметом захисту в разі невідповідності запропонованого, очікуваного та отриманого. Разом з тим, завданням нашого дослідження є з'ясування особливостей конкретної послуги за агентським договором» [3, с.119].

Звернемося до порівняння змісту та розуміння агентської послуги в англо-американській та романо-германській правовій системі. Визнаємо той факт, що у країнах англо-американської системи інститут агентського договору виник значно раніше, а тому має більшу регламентованість. Завдячує такій ранній появі агентський договір у цій системі, звичайно, розвинути торговельним зв'язкам, адже саме в сфері торгівлі активно розвивалися агентські відносини. Не обійшлося і без впливу англійського канонічного права.

Однією з основних рис правового регулювання агентських відносин в англо-американському праві є те, що агентство охоплює всі види представництва. Тобто англо-американське право не розмежовує такі інститути, як доручення, комісія тощо, а розглядає представництво як єдину комплексну категорію, що відрізняє його від континентального (романського та германського) права. За основу представництва англо-американська система бере теорію «тотожності», згідно якої представництво є результатом доручення, а представник діє від імені довірителя або від свого імені. Відсутність поділу на пряме та непряме представництво, як це є в романо-германському праві, обумовлена тим, що всі дії представника вважаються діями довірителя, тобто представник є ніби другим «я» довірителя [5, с.5]. Натомість безпосередніми представниками

посередницьких договорів в романо-германській правовій системі виступають договір доручення та комісії (консигнації), кожен з яких має сферою сферу використання, відмінну одна від одної досить суттєво.

Що ж стосується розуміння змісту агентського договору в контексті його бачення в романо-германській правовій системі, то до недавнього часу орієнтиром цього можна було вважати нормативне визначення, яке містилося в ст. 295 Господарського кодексу України. Цією статтею визначалося поняття агентської діяльності або ж комерційного посередництва як «виду підприємницької діяльності, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє» [4]. Надалі ст. 297 Господарського кодексу України містила припис про те, що «за агентським договором одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок» [4].

Проаналізувавши вказані норми, які вже на сьогодні втратили чинність у зв'язку із тим, що Господарський кодекс «суттєво обмежував розвиток і функціонування ринкових відносин в Україні, адже його положення спрямовані на забезпечення функціонування планової економіки радянської держави» [7, с.12], неодмінно нагадується нормативне положення Цивільного кодексу України про «комерційне представництво», яке виглядає надзвичайно співзвучним із наведеним терміном «комерційне посередництво». Таким чином, закономірно виникає питання як співвідносяться між собою поняття комерційне представництво, агентська діяльність та комерційне посередництво.

На нашу думку, слід почати з порівняння посередництва та представництва. В даному разі згадаємо позицію В.А. Васильєвої, яка стверджує, що «вони мають низку спільних рис: по-перше, обидва явища є сукупністю правовідносин; по-друге, ці правовідносини мають місце у сфері послуг. У цивільному праві на сьогодні загальноновизнано існування групи зобов'язань, предметом яких є діяльність особливого роду, корисний ефект якої не має матеріалізованого характеру; по-третє, суть цих відносин полягає в забезпеченні, створенні правових зв'язків між різними особами за допомогою здійснення операцій і (або) інших правомірних дій посередником або представником; по-четверте, і представництво, і посередництво в основному виникають у сфері майнового обороту» [1, с.39].

В свою чергу В.В.Цюра, акцентує увагу, що не слід вдаватися у надзвичайні деталі, а натомість визначити відмінність посередницьких відносин від представницьких так, що «представник виступає від імені особи, інтереси якої він представляє, натомість посередник діє від свого власного імені в силу своєї спеціальної правоздатності. При цьому дії останнього лише сприяють укладанню договору між сторонами, але самі по собі юридично сторони не пов'язують. Посередник може підшукати потенційних партнерів, провести переговори щодо укладення договору з кожним з них, але волю на вчинення правочину виражають самі її майбутні учасники. Це відрізняє його від діяльності представника, яка не зводиться тільки до такої технічної допомоги, а полягає у встановленні правовідносин між особою, яку представляють, і третіми особами» [13, с.85].

На думку С.А.Філатова, комерційне посередництво (агентська діяльність) «охоплюється більш широкою загально цивільною категорією «доручення» зі специфікою, обумовленою, зокрема, сферою існування агентських відносин – підприємницька діяльність, сферою застосування – надання послуг у укладенні угод та іншими чин-

никами ...» [12, с.149-150]. При цьому від торговельно-посередницькою діяльністю він розуміє правовідносини, що виникають під час купівлі-продажу товарів і здійснюються незалежним посередником (торговельним агентом) від імені виробника або споживача товару на підставі укладеного договору чи окремого доручення принципала. На його думку, торговельне посередництво є багатогранною діяльністю, що включає широкий спектр послуг: пошук іноземного партнера, організацію та укладення угод, надання кредитування або гарантій забезпечення платежів покупцем, виконання транспортно-експедиційних робіт, проведення рекламних кампаній і заходів щодо просування продукції на міжнародні ринки, технічне обслуговування товарів та інші суміжні дії [12, с.149].

Як бачимо, в сучасному приватному праві немає єдності позицій стосовно змісту та значення агентського договору і чи є він взагалі самостійним договором. Так, деякі автори зазначають, що агентський договір універсально поєднує в собі риси договору доручення і комісії, але при цьому має низку властивих саме йому особливих ознак. Як наслідок, агентський договір нерідко розглядають саме як змішаний тип договору. Деякі дослідники взагалі заперечують необхідність існування окремого агентського договору.

Натомість більшість цивілістів, і ми в тому числі, переконані в тому, що агентський договір є самостійним видом саме цивільно-правового договору, «який призначений обслуговувати потреби комерційного обороту» [9, с.457] із властивими лише йому особливими посередницькими послугам, які надаються агентом. На відміну від договору доручення та договору комісії, агентський договір, за словами А.І.Дрішлюка, має своїм предметом послуги нематеріального характеру (юридичного та фактичного) [5]. Йдучи далі, вважаємо за доречно виділити базові аспекти агентського договору, які й визначають самостійну правову природу цього договору. Зокрема, на думку В.А.Васильєвої, до таких належать: «1) спрямованість діяльності агента на реалізацію суб'єктивних прав й обов'язків принципала перед третіми особами; 2) визначеність повноважень агента, за якими останній, реалізуючи своє повноваження, створює, змінює чи припиняє юридичні наслідки для самого принципала, незалежно від того, від чийого імені виступає агент; 3) вираження власної волі агента при вчиненні дій в інтересах іншої особи; 4) опосередкування агентськими відносинами відносин з будь-яких послуг, окрім тих, що охоплюються договорами доручення, комісії, довірчого управління, а тому зі сфери дії має бути виключено відповідні відносини; 5) відносини за агентськими договорами мають триваючий характер, а тому одна сторона за договором повинна бути підприємцем» [1, с.259].

Отже, узагальнюючи теоретичні підходи та провівши аналіз практики застосування інституту агентського договору, ми приходимо до логічного висновку, що агентським договором слід визначити правочин, за яким одна сторона (агент), зобов'язується за винагороду здійснювати за дорученням та в інтересах іншої сторони (принципала) юридичні та/або фактичні дії, діючи від свого імені та за рахунок принципала або від імені й за рахунок принципала. Правова природа агентського договору є комплексною та синтетично поєднує елементи договорів доручення та комісії, що відображено як у науковій літературі, так і в правозастосовній практиці. Зазначений договір є консенсуальним, двостороннім і оплатним, що відповідає загальним засадам договірної права. Окремі автори

наголошують також на фидуціарному характері досліджуваного договору, зазначаючи, що «це зумовлює встановлення обмежень для агента (щодо території, в межах якої агент здійснює агентування на користь принципала; при встановленні монопольних агентських відносин; можливої фіксації в агентському договорі заборони комерційному агенту передавати іншим особам свої права за договором)» [2, с.81-82].

Сфера застосування агентських договорів охоплює значний масив цивільно-правових відносин: від реалізації продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках України до здійснення представницької та посередницької діяльності у професійно регламентованих сферах, таких як ріелторська, біржова, дилерська, андеррайтингова, консигнаційна діяльність. В свою чергу Місяць А.П. виділяє наступні напрямки використання конструкції агентського договору: «посередництво при здійсненні біржової торгівлі (діяльність біржових брокерів); посередництво під час страхової діяльності (діяльність страхових агентів та страхових брокерів; посередництво у туристичній сфері; посередництво на ринку нерухомого майна; посередництво, яке пов'язане з випуском та обігом цінних паперів (торгівля цінними паперами, розрахунково-клірингова діяльність, депозитарна діяльність, діяльність з управління цінними паперами, діяльність з управління активами, діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів, діяльність з організації торгівлі на ринку цінних паперів); морське агентування» [8, с.90-91].

Що ж стосується правових наслідків надання агентом своїх послуг, то у випадку укладення агентом правочинів із третіми особами від власного імені та за рахунок принципала, права і обов'язки за такими правочинами виникають у агента (як за принципами договору комісії), незалежно від розкриття інформації про принципала чи подальшого прямого входження останнього у відносини з третіми особами. Натомість у разі, коли агент діє від імені та за рахунок принципала (тобто на принципах, властивих договору доручення), участь у правочинах є прямою для принципала, що спричиняє безпосереднє виникнення у нього прав та обов'язків перед третьою особою. Агент при цьому виконує роль уповноваженого суб'єкта, обмеженого межами наданих йому повноважень, не стаючи стороною таких зобов'язань. Приклад такого виду агентських відносин можна прослідкувати у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі №904/1513/22 від 14.12.2022. У справі, зокрема, розглядалося питання укладення агентського договору (за своєю природою як договору доручення) на надання страхових агентських послуг між ПрАТ «СК «Інгосстрах» і АТ КБ «Приватбанк» [10]. При цьому Верховний Суд встановив, що агент (банк) діяв від імені й за дорученням принципала, отже відповідальність сторін за договором доручення/агентським була підтверджена.

Висновки. Здійснений аналіз дозволяє констатувати, що агентський договір характеризується низкою притаманних лише йому специфічних рис. Попри наявність окремих елементів подібності у правовій конструкції з договорами комерційного представництва, доручення чи комісії (консигнації), розбіжності у їхній правовій природі зумовлюють суттєві відмінності у механізмах правового регулювання відповідних договірних інститутів. Саме тому, у зв'язку із втратою чинності Господарським кодексом України виникла нагальна потреба його нормативного закріплення в процесі ре кодифікації Цивільного кодексу України або ж прийняття спеціального нормативно-правового акту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєва В.А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2006. 346 с.
2. Гончарова Є.В. Правова основа, поняття та ознаки агентських договорів. *Молодий вчений*. 2014. №2. С.80-82.

3. Горблянський В.Я. Послуга як категорія цивільного права. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей. Івано-Франківськ, 2015. Випуск 39. С.114-121.
4. Господарський кодекс України. Втратив чинність 28 серпня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
5. Дрішлюк А.І. Агентський договір: цивільно-правовий аспект автореф. дисс. к. ю. н. : спец.: 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес. Одеса, 2003. 21 с.
6. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>
7. Кот О.О., Гриняк А.Б. Господарський кодекс України: скасувати, не можна залишити. Нове українське право. 2023. Вип. 1. С.11-19.
8. Місяць А.П. Правова природа агентського договору. Університетські наукові записки. 2017. №63. С.87-94.
9. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. За заг. ред. В.К. Мамутова. К.: Юрінком Інтер, 2004. 688 с.
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі №904/1513/22 від 14.12.2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C024563>
11. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія / за заг. ред. Н.С.Кузнєцової. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.
12. Філатов С.А. Агентська діяльність як подальший розвиток посередництва. Вчені записки університету «Крок». 2013. Випуск 33. С.147-154.
13. Цюра В.В. Представництво, посередництво, комісія та агентування: співвідношення правових понять. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №3. С.84-88.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 13.11.2025
Дата публікації: 28.11.2025